

УДК: 82.091(100)“19/20”

ГАМЛЕТИЗМ І ДОНКІХОТСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Олена Опря

*Придністровський державний університет імені Т. Г. Шевченка,
вул. 25 Жовтня, 107, м. Тираспіль, Молдова*

Досліджено проблему творчого сприйняття образів Гамлета й Дон Кіхота у рамках головних літературних течій. Гамлетизм і донкіхотство розглянуто не тільки як складні соціокультурні феномени, але й загальнолюдські моделі поведінки, що призводить до формування нової категорії – персонажної течії.

Ключові слова: гамлетизм, донкіхотство, гамлетівський стан, донкіхотська ситуація, літературний код.

У дослідженні розглянуто сприйняття образів Гамлета й Дон Кіхота в рамках головних літературних течій ХІХ–ХХ ст.: класицизму та Просвітництва, романтизму, класичного реалізму, а також модерністські й постмодерністські інтерпретації Лицаря Сумного Образу й датського принца. У теоретичному плані пропонуємо ввести в порівняльному літературознавстві термін досліджуваних категорій – “персонажна течія” – для позначення художнього напрямку, що виник внаслідок сприйняття літературного персонажа у відриві від твору й автора, що містить як і самобутні риси характеру героя, так й інші, отримані в процесі переосмислення. Персонажна течія містить у собі такі значення:

- метафізичне, як соціально-культурне явище;
- емпіричне, як загальнолюдська модель поведінки.

На думку англійського шекспірознавця Р. Фоукса [1, с. 1], поняття гамлетизм виникло перед 1840 роком і містило всі інтерпретації датського принца як символу, літературного міфу та коду. Сприйняття Гамлета привело до створення романтичної моделі героя, типу інтелігента. В. Багно [2, с. 425] вказував на те, що донкіхотство – це головний підсумок засвоєння багатьма поколіннями читачів роману Сервантеса, а герой, що донкіхотствує, став основою для нового типу персонажа, якого умовно можна назвати утопічним героєм. Міф про Дон Кіхота досяг свого апофеозу в середині ХІХ ст. На початку ХХ століття написано теоретичні праці, мета яких є пояснення й формулювання рис гамлетизму та донкіхотства. “Літературними маніфестами” цих персонажних течій є: есе “Про трагічний сенс життя” (1912) іспанського письменника й філософа Мігеля де Унамуно й трактат “Поетичне мистецтво” (1922) французького письменника й естета Макса Жакоба. Головний представник “покоління 1898 року” відкривав у донкіхотстві новий художній метод, що виникає внаслідок відриву героя від твору й автора, та вважав кіхотизм іспанською релігією. Через надмірну естетизацію

датського принца М. Жакоб бачив у гамлетизмі якусь філософію, ставлення до життя, головною рисою якого є суб'єктивність.

У коло дослідження ввійшли найважливіші твори й письменники, які творчо інтерпретували гамлетівський стан і донкіхотську ситуацію. Елементами донкіхотської ситуації є: пристрасть до читання, наслідок якої – створення іншої реальності, осмислення себе іншим, ніж є насправді, реалізація істини й справедливості. Алонсо Кіхано дійшов висновку, що найбільше багатство – людська доброта, а Дон Кіхот – це тільки химера, тобто тимчасовий, але добродійний стан. Перші перероблення роману Сервантеса А.Ф. Авельянедой і Ф. Кеvedо проявили гуманізм героя та його наступність. У романі “Історія Джозефа Ендрюса і пастора Адамса” Х. Філдінг донкіхотсвуючим героєм зобразив пастора Адамса, ініціатора диваків у англійській літературі. Твори “Пригоди Ланселота Гривза” Т. Г. Смоллетта у Великобританії та “Пригоди Дона Сільвіо Розальва” Ч. М. Віланда в Німеччині належать до заперечення донкіхотства й імітаціями за Сервантесом. У процесі дослідження виявляються типологічні паралелі шекспірівського героя у XVII ст.: Альцест як французький Гамлет, Мейстер як німецький Гамлет. Відтак, розуміння гамлетизму і донкіхотства у XVII–XVIII ст. не виходить за вузькі соціальні рамки, а шляхетні й високі цілі героїв залишаються незрозумілими.

В епоху європейського романтизму відбувається відродження й ідеалізація Гамлета й Дон Кіхота, формування культу ентузіастів Ренесансу й підготовка ґрунту для становлення сучасних літературних міфів. Гамлет і Дон Кіхот стали міфологемами, тобто незалежними одиницями змісту, що відділили від материнської плазми, породили в інших просторах і під маскою різних героїв. Посилаючись на Шекспіра, теоретики XIX ст. розробили координати романтичної естетики (Гегель, Шлегель, Юго), а твір Сервантеса вплинув на формування англійського роману в реалізмі Просвітництва. Аналізуючи реалістичні іпостасі Дон Кіхота – М. Піквіка, князя Мишкіна, пані Боварі, Тартарена, – відзначимо, що кожний є зачинателем нових персонажних течій, які можна порівняти з донкіхотством з погляду інтерпретації ідеалізму: піквікізм персоніфікує шляхетне й нешкідливе дивацтво, боваризм – осмислення себе іншим з несприятливими наслідками, мишкінізм як всепрощаюча лагідність, тартаренство – схильність до балаканини й безкорисливість. Відтак, саме за класичного реалізму міф про Дон Кіхота сприйняли найбільше.

У XIX ст. відбулося сприйняття Гамлета в молдавському й румунському просторі. Так, перші переклади зробили І. Барак, П. Економу й А. Стерн, критичні інтерпретації приводили М. Емініску, І. Л. Караджалє, а Л. Ребреану посилався на “битву трьох Гамлетов” на молдавській театральній сцені й розглянув деякі аспекти румунського гамлетизму. Більш плідним виявилось сприйняття датського принца в драматургії. У творчості Д. Болінтиняну і Б. Стефанеску-Делавранчя виявлені елементи шекспіризму, а в п'єсі “Нэпаста” І. Л. Караджалє критики того часу Н. Йорга й Дж. Келінеску назвали Анку, головну героїню, “Гамлетом у спідниці”. Таке порівняння дає підстави припускати, що, незважаючи на однакові драматичні цілі, ці два персонажі структуровані по-різному. Анка більш рішуча, ніж Гамлет, але їй не вистачає його філософського внутрішнього роздвоєння, адже вона продукт іншого соціального середовища. Гамлетівські переक्лики виявлені в поезії М. Емініску: “Mortua est!”, “Опівночі ...” та ін. Переклади й критична література поглибили розуміння шекспірівської трагедії та

героя. Асиміляція моделі конструювання персонажа, встановлення типологічних відношень, запозичення, мотиви у сучасній поезії, театральні постанови продемонстрували відкритість до традицій західного театру, показали наявність гамлетівських відгомнів у молдавській культурі.

Російський гамлетизм – складний соціокультурний феномен, один із центральних рухів у XIX ст., синтетичний продукт російського реалізму. Гамлет, вічний образ, епохально виразився в рішучому Чацькому, патріархальному Обломові, жевріючому Іванові. Образ “зайвої людини”, російського інтелігента містить як гамлетівські, так і донкіхотські настрої. Гамлетизм відобразився в песимізмі, невдоволенні навколишнім світом. Отже, можна визначити такі головні етапи розвитку російського гамлетизму: художнє перетворення в драматургії Грибоедова й прозі Гончарова, досягнення кульмінації в літературних і критичних роботах Тургенєва й Достоевського, занепад російського гамлетизму у творах Чехова.

В європейському символізмі виник французький гамлетизм. І як вважав С. Малларме, у його час міф про Гамлета досяг піка. Філософи й художники цієї епохи бачили у Гамлеті свої страждання, гіркоту й самотність, сприймали літературного героя як квінтесенцію “кризи покоління”, що закликала відновити *the time out of joint*, підготувавши ґрунт для структуралістських інтерпретацій у XX ст. Фігуру датського принца сприймали як символ розколеного часу й водночас як руйнівну силу, що підриває гармонію Всесвіту. Потік свідомості Стівена, героя роману “Улісс” Дж. Джойса, часто гамлетівський за характером, міркування перебувають на грані життя й історії загалом. Безліч цитат із трагедії увиразнюють виняткову ерудицію героя. У російській літературі гамлетівський стан властивий головному героєві з “Тихого Дону” М. Шолохова. Гамлетівський підтекст наявний і в “Генріху IV” Л. Піранделло, і в “Гамлеті у Виттенберзі” Г. Гауптмана. Паралель Генріх–Гамлет ґрунтується на спорідненні доль двох героїв, на почутті дистанціювання від сучасного суспільства, на здатності до узагальнення й аналізу. Гауптман осучаснив трагедію, зобразивши розгубленість і плутанину, що охопила інтелектуала-німця, гуманіста, що потрапив до фашистського пекла.

У XX ст. образ Дон Кіхота фігурує переважно в прозі. М. де Унамуно в “Житті Дон Кіхота й Санчо Панси” бачив у герої Сервантеса втілення героїчного ентузіазму й наполягає, як і пізніше румунські дослідники В. Келин і С. Павличенко, на явищі духовної доповнюваності героїв: *санчозації* Дон Кіхота й *кіхотизації* Санчо Панси. Австрійський письменник Ф. Кафка анулював донкіхотську ситуацію в притчі “Правда про Санчо Пансу”. Головний герой страждає від демона Дон Кіхота, від якого рятується в процесі читання. Висновок Кафки екзистенціальний: читання веде до духовного катарсису. Через призму соцреалізму підійшов до донкіхотства російський письменник А. Платонов у романі “Чевенгур”. У драматичних метатекстах про Дон Кіхота А. Луначарський і М. Булгаковий, акцентували Достоевську особливість – християнський послух, донкіхотство передбачало віру в правомірність обраного шляху, незважаючи на несприятливі обставини.

Новий рівень сприйняття героїв – як літературних кодів – відбувалося в модернізмі. Гамлетівський код містить елементи художніх тканин добутку, які іманентні характеру Гамлета й перетворює його в архетип, або нагадують п’єсу Шекспіра, а донкіхотський код – риси характеру й художні прийоми роману Сервантеса.

У шекспірознавстві існує поділ критики трагедії Шекспіра на *прогамлетівський* напрям, який акцентує увагу на Гамлетові-ідеалісті, що бариться діяти, виходячи з гуманістичних принципів, і *антигамлетівський*, що увиразнює хворобливий характер героя, його нікчемність. Психоаналітичні дослідження З. Фрейда, Г. Мерей, Ж. Лакана дотримувалися цієї лінії, і вплинули на постмодерністське сприйняття героя.

Письменник-експресіоніст А. Деблін у романі “Гамлет, або Довга ніч закінчується” переніс вічний образ у післявоєнні умови Німеччини, а головний персонаж примірює гамлетизм особистості. Англійська письменниця А. Мердок у романі “Чорний принц” полемізує з автором трагедії “Гамлет”, зіставивши фрейдистську інтерпретацію датського принца з трагедією письменника-інтелектуала середини ХХ ст. Крім переважно гамлетівських рис, Бредлі Пірсон увів деякі донкіхотські риси: віру в чистий ідеал, дух лицарства, культ жінки. Герой роману С. Єсіна “Гладіатор” грає роль Гамлета не тільки на сцені, але й в особистому житті. Автор акцентує увагу на рефлектуючій людині, стривоженій лицемірством у суспільстві й особливо в особистому колі. Апелюють до образу Дон Кіхота А. Г. Бітов, Х. Л. Борхес, Г. Грін для вираження сучасних умонастроїв.

У середині 60-х р. ХХ ст. датський принц відобразився у драмі абсурду: пастіш “Розенкранц і Гильденстерн мертві” Т. Стоппарда, колаж “Гамлет-машина” Х. Мюллера, “Дисморфоманія” В. Сорокіна. Письменники-постмодерністи апелюють до прийому гібридизації – синкретизму рис двох або трьох різних героїв (Гамлет / Шекспір, Гамлет / Ромео). У п’єсі Стоппарда Гамлет позбавлений гуманістичного пафосу, він виступає як макіавеллівський антигерой; відтак, автор вертається до середньовічної помсти, віддаляючись від задуму Шекспіра. У роботі Мюллера гамлетівський код розшифровує модель цивілізації, що розпалася, що не пройшла перевірку часом і переживає останні хвилини агонії. В ХХ ст. гамлетизм і донкіхотство досягають нових вимірів: у світлі інтертекстуальних перегуків стають літературними кодами.

Сприйняття Гамлета молдавській літературі протягом ХХ ст. вперше знаходиться в об’єктиві наукового пошуку. Переклад трагедії А. Лупан, молдавського письменника та критика (1956) декілька разів перевидавали він був у свій час важливим показником культури й значно вплинув на сприйняття зарубіжної літератури в Молдові. Також вагомий внесок до літературної критики Т. Віану, О. Чемортан, М. Чимпой. Розглянуто гамлетівські мотиви й перегуки в поезії Т. Аргезі, особливо у вірші “Жевріючі іскри”, “Гамлет”, де герой Шекспіра осучаснений інтересами, в ньому домінує жадання абсолютної істини. У віршах А. Сучевяну “Сучасники Гамлета”, “Гамлет у новій постановці” гамлетівський стан вбирає пафос національних ідей кінця минулого століття. Раду Негреску, приклад типового бессарабського інтелігента у 60-ті роки, герой роману “Самотній перед коханням” А. Бусуйока, по-своєму переживає й гамлетівський стан, і донкіхотську ситуацію. Дослідниця донкіхотства в румунській літературі Л. Гіцу вважає Негреску сучасним молдавським Дон Кіхотом, хоча його схильність до парадоксальних виразів, індивідуалізм, докори совісті, на нашу думку, вписують його до галереї гамлетівських героїв.

Ми встановили, що головних літературних течіях гамлетизм та донкіхотство розглядали не тільки як складні соціокультурні феномени, але й загальнолюдські моделі поведінки, що призвело до формування нової категорії – персонажної течії.

Це дослідження відкриває перспективи для зіставного аналізу інших вічних ге-

роїв, таких як Фауст або Дон Жуан. Перспективним є вплив вічних героїв і в інших галузях мистецтва: живопису, театрі, хореографії, кінематографії, в їх переосмисленні й новому розумінні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Foakes R.* The reception of Hamlet / Reginald Foakes // Shakespeare survey 45: Hamlet and its din Afterlife. – Cambridge: University Press, 1993. – P. 1–14
2. *Багно В.* Дорогами Дон Кихота. / Всеволод Багно. – М. : Книга, 1988. – 447 с.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2011

Прийнята до друку 02.11.2011

HAMLETISM AND QUIXOTISM IN EUROPEAN CONTEXT OF 19TH–20TH CENTURIES

Olena Opria

*Transnistrian State University. Shevchenko,
107, October 25 St., of Tiraspol, Moldova*

The author examines the reception of Hamlet and Don Quixote studied within the fundamental literary trends. Hamletism and quixotism are considered as specific socio-cultural phenomena as human attitude of life, is that introduce new term – the trend of the hero.

Key words: hamletism, quixotism, hamletic state, quixotic situation, literary code.

ГАМЛЕТИЗМ И ДОНКИХОТСТВО В ЕВРОПЕЙСКОМ КОНТЕКСТЕ XIX–XX ВВ.

Елена Опря

*Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко,
ул. 25 Октября, 107, г. Тирасполь, Молдова*

Исследовано проблему творческого восприятия образов Гамлета и Дон Кихота в рамках основных литературных течений. Гамлетизм и донкихотство рассмотренно как сложные социо-культурные феномены, но и общечеловеческие модели поведения, что ведет к формированию новой категории – персонажному течению.

Ключевые слова: гамлетизм, донкихотство, гамлетовское состояние, донкихотская ситуация, литературный код.